

Forn- och kulturlämningar i Sörmland

Exkursionsledare: Arkeolog Kajsa Häringe-Frisberg

Vi började med en preliminär genomgång av dagens program vid samlingsplatsen i Gnesta. Totalt var vi 17 deltagare (inklusive Kajsa). Kajsa påminde om sin tidigare föredragning för Miljövännerna i november förra året. Hon berättade att det i Sverige finns många hundra tusen fornlämningar som är registrerade i fornminnesregistret och att den största tätheten finns i Mälardalen. I Sörmland finns mängder av gravfält och enbart fornborgarna uppgår till minst 400. När man tänker på de tider när dessa gravplatser och borgar anlades måste man tänka på att havsnivån var mycket högre på den tiden. Gnesta låg exempelvis vid havsstranden under äldre järnålder/tidig bronsålder för ca 2000 år sedan. Kajsa berättade att vi under dagens exkursion ska besöka en fornborg från järnålder ca 500-800-talet, ett gravfält från äldre järnåldern kring Kristi födelse, samt en husgrund från 1700-talet.

Kajsa berättade att det numera nästan bara är i samband med större infrastrukturprojekt som man gör omfattande utgrävningar av fornlämningar. Dock har den typen av utgrävningar tex. i samband med E4-ans utbyggnad eller Botnia-banan givit mängder av ny intressant information. Hon berättade också att Sverige är unikt med att hålla koll på fornlämningar. Redan på 1600-talet gjordes inventeringar av fornlämningar och varje gång kartmaterialet uppdaterades gjordes nya inventeringar av fornlämningar. Hon rekommenderade apparna "Fornfynd"

(<https://itunes.apple.com/se/app/fornfynd/id443389155?l=en&mt=8> och "Fornsök" <http://www.raa.se/2014/03/ny-app-med-data-fran-riksantikvarieambetet/>

samt Lantmäteriverkets "Historiska kartor"

<http://www.raa.se/kulturarvet/landskap/digitala-historiska-kartor/>

Vårt första besök gick till fornborgen Sigtuna Borg vid Skansberget intill sjön Sillens nordligaste vik. Detta är en stor fornborg, 300 m i diameter. Kajsa berättade att Sörmland är ett fornborgstätt landskap och att ca 400 fornborgar har noterats i landskapet. Man är inte alltid på det klara med exakt varför fornborgar etablerades men det kan ha handlat om försvar, som boplats, marknadsplats eller gravplats. Anledningen till att Sörmland har så många fornborgar kan bero på att det finns så många sjöar i landskapet. Oftast anlades borgarna på högre platser som var lätta att försvara. På den högst belägna platsen i Sigtuna Borg byggdes senare en väderkvarn och några grundstenar finns att beskåda från denna tid. Fornborgarna är ofta kopplade till järnåldersbosättning och i flera fall till platser och byar med Tuna i namnet på

platsen. Fornborgen som vi besökte idag ligger ju på fastigheten Sigtuna till exempel. Ofta har dessa sk "tunagårdar" varit bebodda sedan vikingatiden och kanske ännu längre tillbaka i tiden. Ofta har man ansett att borgarna anlades för försvar under oroliga tider, tex under folkvandringstiden (år 400-600).

Vårt nästa besök gick till Stjärnäs som ligger nära Gnesta västerut efter väg 57. Här tittade vi på ett gravfält från järnåldern. Gravfältet innehåller såväl stensättningar som gravhögar vilka kan vara från senare tid – dessa anlades ofta under vikingatiden. I allmänhet var dessa gravar sk. brandgravar, dvs man kremerade de döda och begravnade benresterna. Stensättningar är helt enkelt högar av stenar vilka markerar en grav för en eller flera personer. Plockar man bort stenar och annat material så kan man ibland i botten hitta lite benrester. Enstaka gravar belägna nära varandra tyder i allmänhet på att här är ett gravfält. Ofta går det åtta icke synliga gravar på en synlig grav så ett par gravar tyder oftast på ett större gravfält. Ibland begravnade man kroppar (utan kremering). Då byggde man ofta en träkonstruktion i vilken kroppen placerades. Ganska snart ruttnade trämaterialen och en grop uppstod då mitt i gravhögen. Sådana gropar kan också vara ett tecken på plundring.

Vi fortsatte exkursionen till grunden efter ett soldattorp från 1760-talet, Stjärnässtugan. Man hittar ofta husgrunder som är två till trehundra år gamla i landskapet. Grunderna kan vara efter soldattorp, båtsmanstorp eller vanliga torp (sk. jordetorp) med en liten bit mark omkring. Om de inte hade någon mark var det backstugor. Gustaf Vasa ändrade lagstiftningen för att öka beskattningen av de stora gårdarna vilket resulterade i att många nya torp kom till. Under 16-1700-talet växte antalet torp och under 1700-talet fanns i Sverige ca 100.000 torp. Kring dessa gamla husgrunder ser man ofta gropar som markerar var brunn och jordkällare funnits, eller en hög mitt i grunden som indikerar var spismurstocken stått. Runt om ser man ofta också gamla kulturväxter som syren, krusbär etc. En annan typ av kulturlämningar är kolbottnar, dvs. resterna efter kolmilor. Det gick år ofantliga mängder trä under 16-1700-talen då järnhanteringen blomstrade med massor av små och större bruk runt om i landet, mest i södra Norrland och Svealand. Stora delar av Sverige var då i stort sett ett kalhygge och kolmilor fanns överallt. Sådana kolbottnar hittar vi nu ibland med bara några hundra meters lucka om man börjar leta.

Kajsa pratade om att skogsbruket ofta förorsakar skador på fornlämningar men att det har blivit bättre. Robin Pettersson berättade om hur skogsbolagen i princip arbetar för att undvika sådana skador.

Vi avslutade exkursionen klockan 14.00 med en applåd för Kajsa.

(Olof antecknade)